

SÍDELNÍ VÝVOJ MĚSTEČKA ŽERAVIC

Rozsah a proměny sídelní struktury

Martin Šimša, Národní ústav lidové kultury, Strážnice

...chtíc, aby to městečko den ode dne lepší a rozmnožovati v lídech a v statcích jejich se mohlo a z jiných panství tu lidé, aby se mezi ně táhli a byt sobě oblibíc mezi již psané měšťany se osazovali...

Vilím z Víckova a na Buchlově, Léta Páně 1514

Historie lokality

Dnešní město Žeravice, od 16. století městečko s výročním i týdenním trhem, leží na okraji hustě osídleného podhůří Chřibů, rozprostírajícího se na sever od spojnice starých, kdysi královských měst Kyjova, Vracova a Bzence. Staré sídelní území bylo lidmi obýváno již v dávné minulosti. V době velkomoravské zasahovalo slovanské osídlení hluboko do podhůří Chřibů a mělo nepoměrně vyšší hustotu než ve středověku. Správním centrem bylo rozsáhlé hradiště na Strážovickém kopci, spíše kultovní význam mělo hradiště na hoře sv. Klimenta u Osvětiman. Dostatečně členitá krajina, možnost přirozených úkrytů v lesích a malá prostupnost lužních porostů na řece Moravě byla pro krajinu dostatečnou ochranou před uherskými vpády, které po pádu velkomoravských center pustošily krajinu na pravém břehu řeky. Zemědělské osídlení zřejmě přetrvalo a pozvolna se začleňovalo do nové, ekonomicko-správní organizace, reprezentované nejstaršími přemyslovskými hrady v Břeclavi a především ve Spytihněvi. Zdejší velkofarní kostel disponoval v polovině 12. století majetkem v celé řadě vesnic v okolí naší lokality, zmiňovány jsou Stříbrnice, Tučapy, Kostelec, Hýsly, Žádovice a celá řada dalších vesnic. Mezi nimi figuruje též pět popluzí v dosud nelokalizovaných Žerakovcích (Siracoucích).¹ S našimi Žeravicemi je kupodivu dosud nikdo nespojoval, ač historicky doložených lokalit podobného jména je v širším okolí Spytihněvi pouze několik a většinu z nich můžeme vzhledem k jejich stáří nebo lokaci vyloučit.²

První historicky obecně přijímaný doklad o existenci Žeravic pochází z predikátu Sudimíra ze Žeravic (Serauih) z roku 1235.³ Nevíme, zda-li se jednalo o majitele celé vsi, nebo pouze jedné z jejích částí, jak se připomínají o století později. Tehdejšími majiteli byla bohatě rozvětvená vladycká rodina Kuželů ze Žeravic, vlastníci *dvůr, dvě části obce, vinohrady a tvrz*.⁴ Součástí statku byla též část, později celé sousední Horenčice. Zbylý díl *vesnice společně s vinohrady a lesem*⁵ měl různé majitele a nakonec byl trvale spojen s panstvím Střílky.

Ke spojení obou částí vsi došlo až na konci 15. století v osobě Tasa z Ojnic, majitele stříleckého panství, který roku 1490 po svých strýcích zdědil kuželovskou část. Nově vzniklý statek nebyl zřejmě významný lidnatostí, protože mimo nevelké Žeravice k němu patřily pouze pusté Hruškovice, Horenčice a Lněník. Větší význam měl zřejmě vrchnostenský majetek jako takový. Patřily k němu poplužní dvory obou předchozích majitelů, v případě kuželovského dílu dokonce s panským sídlem – *tvrzí*. Dále tu byly vinohrady s desátkem vinným i zemním, též zahrady šafránové, množství panských polí, rozsáhlý les, rybníky a mlýn, vše rozmnožené o půdu zaniklých vesnic.

V osobě Tasa z Ojnic se lokalitě dostalo významného patronátu, který natrvalo ovlivnil její další rozvoj a ekonomický růst. Předně to byla značná podpora vinařství, které se rozvíjelo na úkor gruntovní a panské půdy. Dalším významným činem bylo povýšení Žeravic na městečko se dvěma výročními a jedním týdenním trhem, což učinil 14. června 1503 král Vladislav IV. Jagelonský.

Nově zformovaný statek zůstal již natrvalo jedním celkem, který v průběhu 16. století vystřídal několik různých majitelů. Společným rysem těchto vlastníků byla relativně velká odlehlost jejich domovských panství (Střílky, Bučovice, Kvasice, Lukov atd.). A s tím spojená

1. Podsednický grunt č. 153 na Dolním rynku. Před rozdělením dosahovaly šířky parcel těchto usedlostí okolo 30 m. Foto archiv autora, okolo 1910.

2. Pohled z kostelní věže na zástavbu Horního rynku. Úplně vlevo obecní šenk, později hostinec a Rolnická záložna. V čele Měšťanská škola. Napravo „lánová“ usedlost č. 107, později rozšířená na hostinec. Foto archiv autora, okolo 1946.

malá možnost zapojit zdejší dvory a pozemky do ekonomického systému jejich dominií. Z toho důvodu se většina majitelů orientovala na výnosné vinařství, jemuž přizpůsobovala provoz svých dvorů, včetně soustavného zmenšování rozsahu panských pozemků ve prospěch zakládaných panských i poddanských vinic. Nastavený trend pokračoval i poté, co se městečko stalo roku 1597 trvalou součástí buchlovského panství v majetku Praktických ze Zástřizl.

Přírodní rámeč lokality

Ač se to může zdát z dnešního pohledu málo pravděpodobné, obklopoval sídlo a k němu přináležející pozemky po dlouhou dobu les, který vytvářel přirozené hranice lokality. V předchozí části naší studie jsme se tímto tématem zabývaly vcelku obšírně, zde alespoň pro shrnutí a připomenutí. Z písemných pramenů víme, že ještě na počátku 16. století les pokrýval nejen celý severní svah nevysokého hřebene *Vážanské vrchoviny*, na němž se vesnice rozkládá, ale také část jeho temene a západního úbočí, svažujícího se k Ježovu. Jedině tak lze bezesbýtku vyložit vytyčení jeho hranic v listině Viléma Prusinovského z Víckova z roku 1514⁶ ...*aby městečko mí Žeravice lepší a množiti se mohlo, les svůj vlastní a dědičný, kterýž leží od mezi ježovských až po meze Hostějovské a Hruškovské vedle rolí a mezi žeravských a po rybníky a louky horečnické, dal jsem a mocí toho listu dávám měšťanům svým...* Hranici lesa mohla s velkou pravděpodobností fixovat *Kláštěrská* cesta, která i později oddělovala polní tratě v *Nivkách* a *Honytále* od polní tratě *Obický*, vzniklé po vykácení tohoto porostu. Les pak procházel podél západní hranice polí až k rybníkům *Písečnému* a *Horečnickému*, ležícím na dně údolí, kde se rozkládaly také louky a o kus dál i pastvisko, doložené tratí *Na pastvisku*. V jeho blízkosti pak opět les ... *podle pastviska ležícího pode městečkem...* a dále opět jiný ... *les ležící pod městečkem od mezi Tiemnických, ten jim dávám k opravě městečka beze všech platů...* Díky umístění k mezím (hranicím) *Těmickým* víme, že se tento les rozprostíral na jihovýchod od vesnice, kde se jeho zbytky v tratí *Vypálenisko* udržely ještě v polovině 18. století. Volnější krajina byla zřejmě pouze na východě, kde bylo holé temeno kopce přeměněno na ornou půdu a vinice, občas přerušené zarostlým korytem potoka, remízek nebo později vykáceným porostem keřů a křovin.

Na konkrétní umístění lokality v terénu, podobně jako v případě ostatních vesnic ležících na hřebeni *Vážanské vrchoviny*, měla velký vliv přítomnost dostatečného množství vody.⁷ Nacházíme ji v podobě několika v minulosti značně vydatných pramenů, vyvěrajících ze zlomu na okraji temene kopce, v jehož měkké půdě vyhloubily rozměrné pánve – *Horní rynek*, *Videňka*. Voda z nich odtéká v podobě několika potůčků, spojujících se v jediné koryto vytvářející *Žeravský potok*. Jeho šíře v *Močilkách* napovídá mnohé o erozivní síle vody a minulé vydatnosti toku, který zásoboval několik nádrží. První z nich ležela přímo v *Močilkách*, jimž dala pojmenování, odvozené od močení lnu a konopí. Na dně údolí již potok ztrácí svoji rychlost a zářez do terénu je více než mírný, prohloubený teprve melioracemi v 19. století. Koryto se ve shodě se směrem údolí stáčí k západu, kde potok v minulosti napájel rybník zvaný *Písečný*. Do něj též ústil dnes již zaniklý potok *Horečnický*, přitékající z protější strany údolí, kde ležela stejnojmenná zaniklá ves.⁸ Voda z něj napájela rybníček stejného jména, sloužící jako nádrž pro zdejší mlýn, doložený ještě v polovině 18. století. Situace v okolí obou rybníků zachycuje listina z roku 1561, kterou vrchnost na obec převedla louky a také ...*dva rybníčky své, jeden kterýž slove písečný a druhý horečnický při tom mlejně horečnickým, i se hrází, mezi těmi rybníky ležící, až po hráz toho rybníka horečnického a po struhu, kteráž na ten mlejn teče...*⁹ Žádný z rybníků nepřečkal 18. století a mimo několika náznaků v terénu, po nich již není ani stopy. *Žeravský potok* proto nerušeně odtéká dále k *Žádovicím*, v jejichž blízkosti se vlévá do *Hruškovského potoka*.

Proměny sídelní struktury

Podobně jako se mýcením a masivním zakládáním vinohradů měnila od konce 15. století tvářnost krajiny v okolí Žeravic, měnila se za podpory vrchnosti i sídelní struktura. Naši snahou je tuto strukturu identifikovat a na základě rozboru nastínit její vývoj.

3. Vinohradnická lisovna pod Vrchní horou. Lisovny s obytnou komorou se staly základem drobných hoferských hospodářství. Foto archiv autora, okolo 1920.

4. Hostinec a řeznictví Františka Mazerhofera, postavený na místě panské palírny. Foto archiv autora, okolo 1920.

K nejstarším objektům ve vsi, které jsou zmiňovány již ve vrcholně středověkých listinách, patří dvůr a tvrz, které společně s vinohrady a dvěma částmi obce,¹⁰ vlastnila rozvětvená rodina Kuželů ze Žeravic. Lokalizace tvrze není nijak nesnadná, stavba se v urbářích pravidelně připomíná. Poprvé v roce 1611,¹¹ jako *tvrz Žeravice a dvůr*, podruhé je o ní zmínka v roce 1720¹² ...*Nad městečkem tvrz z kamene a cihel. Nad ní preshaus se zařízením a sklepy,*

Sídelní struktura městečka Žeravice mezi léty 1746 - 1827

Vysvětlivky:

Podsednické usedlosti

Lánové s půlánové usedlosti

Z Zámeček

Pa Palírna

PL Panská lisovna

D Dvůr

T Lokalita "Na Tvřzi"

Š Obecní šenk

R Radnice

K Kostel

6. Zástavba podsednických usedlostí v ulici mezi Horním a Dolním rynkem. Foto archiv autora, okolo 1930.

kde se může vystavit 60 beček vína. Je tedy zřejmé, že tvrz sice stála nad městečkem, současně však níže než panská lisovna, která se ještě na počátku 20. století skutečně nacházela na vysoké terase nad městečkem, při okraji rozsáhlého vrchnostenského vinohradu v *Býkové hoře*. Vzájemnému poměru popisu a terénní situace tak může odpovídat pouze poloha *Na tvrzi*,¹³ nacházející se na mírném návrší západně nad *Horním rynkem* v blízkosti kostela *Stětí sv. Jana Křtitele*. O něco níže pod ním se zřejmě nacházel i dvůr. Svému účelu přestal sloužit v průběhu druhé půle 17. století¹⁴ a jeho budovy následně dostaly různé využití. V urbáři z roku 1720 se uvádí pouze *Panský dvůr z kamene a cihel, v němž šenk, víno i pivo*. Indikační skica a gruntovní kniha umísťuje do jeho bezprostřední blízkosti také *palírnu z kamene a cihel, v které žid 2 kotle kořalky pálí, ve svůj náklad*. Posledním pozůstatkem dvora je budova *Zámečku*, přestavěná v první polovině 18. století na vdovské sídlo Marie Crestencie z Petřvaldu.

Kuželové však nebyli v Žeravicích jedinou vrchností, zbylá část vesnice společně s vinohrady a lesem¹⁵ patřila po většinu času k panství Střílky, odkud byla také spravována. Práce ve vinohradech a především zpracování a uskladnění vína však vyžadovalo náležité technické zařízení a objekty, a proto musíme připustit, že i tato vrchnost měla ve vsi svoje trvalé sídlo. S největší pravděpodobností se jedná o objekt poprvé zmiňovaný roku 1543,¹⁶ v okamžiku, kdy ho vrchnost přenechala žeravské obci, ... *mocí listu tohoto dávám sám od sebe ... dům na rynku v městečku, kterýž panský bejval, totiž předků mých a můj, k rathousu té obce žeravské, ... se vším příslušenstvím, tak jakž ten dům sám v sobě stojí, kromě sklepu vinného, kterýž pod tím domem jest*. Radnice čp. 90 zde setrvala až do poloviny 19. století, díky čemuž víme, kde se panský dům nacházel. Situovaný byl na opačné straně návsí a nepravidelné uspořádání stavebních parcel v jeho blízkosti dává tušit, že v minulosti se mohlo jednat o rozsáhlejší komplex budov a pozemků, teprve druhotně rozměřených na malá hospodářství. Stavba existovala ještě v polovině 19. století, kdy v ní mimo kancelář a arest byla také školní třída a světnička pro učitele. Za své vzala teprve při požáru roku 1857. Na jejím místě pak byla vystavěna nová, moderní školní budova.

Z předchozích řádků je zřejmé, že vývoj nejstaršího osídlení lokality se obrazně i fakticky odvíjel v rámci vymezeném oběma vrchnostenskými sídly a jejich hospodářským zázemím. Kolik poddanských usedlostí ke každému z nich patřilo bohužel nevíme a lepší situace není ani po spojení obou částí v jeden celek. Informace ze soupisu zemské berně pořízené roku 1516 nás informuje toliko o tom, že pan Vilím z Víckova, jako berní komisař byl od vybírání berně na svém zboží zproštěn. Přesnější informací nám tak poskytnete teprve velice pozdní pramen a tím je urbář z roku 1611, který zaznamenává 84 usedlostí, včetně horečického mlýna. S ohledem na pestrou pozemkovou držbu v lokalitě, která se u jednotlivých usedlostí mohla skládat jak z dědičné půdy, tak desátkových vinic, však písař rezignoval na tradiční označování usedlosti výměrou půdy a zaznamenal pouze výšku značně rozkolísaných platů. Jediným vodítkem tak zůstává počet odváděných slepic, který však plně vyzní teprve při srovnání s dalšími prameny, které sumarizuje tabulka č. 1.

Z jejich údajů je vcelku zřejmé, že počet usedlostí ani jejich struktura se během 17. a 18. století příliš nezměnily. Počet sídelních jednotek téměř přesně koresponduje se stavebními parcelami vyměřenými po obvodu *Horního* a *Dolního rynku*. Selské usedlosti, zastoupené šesti velkými a šestnácti drobnějšími statky, zůstávají trvale v menšině, přičemž převládajícím typem usedlosti je zahradnické hospodářství s minimem půdy. Struktura takto členěné držby je nejlépe zachycena v rejstříku II. Lánové visitace z roku 1669.¹⁷ Pokud by zůstala beze změn, je vcelku pravděpodobné, že bychom byly schopni provázat jednotlivé záznamy s katastrální mapou, což by nám umožnilo zcela jednoznačně nastínit vývoj jednotlivých částí sídla. Bohužel na počátku 18. století došlo k rozsáhlému přidělu nové půdy,¹⁸ který sice zlepšil majetkové poměry obyvatel, současně však zavedl i jistou unifikaci, stírající osobitou charakteristiku jednotlivých gruntů. Urbář z roku 1720 popisuje změnu, při níž byla většina zahradnických i drobnějších selských usedlostí proměněna na podsedky s 11 měřicemi a 2 čtvrtěmi půdy, čímž se dostaly na úroveň dřívějších *půlčtvrť lánů*. Zbýlých pět selských gruntů bylo zachováno a dostalo se jim přidělu nové půdy v poměru lán–60, $\frac{3}{4}$ lán–40 a $\frac{1}{2}$ lán–30 měřic půdy. Podsedky tak zabírají celý prostor *Dolního* i *Horního rynku* a několika přilehlých ulic, lánové usedlosti jsou oproti tomu soustředěny téměř výhradně po obvodu, či spíše v jednotlivých rozích *Horního rynku*. Nově ustavená struktura, zachycená na mapce č. 1, zůstala v platnosti dlouho do 19. století. Změnu přinášelo pouze příležitostné dělení a hlavně zakládání drobných *hoferských* hospodářství, které vznikaly při vinohradnických lisovnách pod *Vrchní* a *Býkovou horou*. Majitelé těchto trpasličích hospodářství se živilo především námezdní prací na poddanských a vrchnostenských vinicích, v některých případech také obděláváním malého kousku vlastní půdy či vinice.

Tabulka č. 1.

Počet slepic	5 slepic	4 slepice	3 slepice	2 slepice	1 slepice			Celkem
Urbář 1611	1	2	5	14	61			83
množství půdy	lán	$\frac{3}{4}$ lán	$\frac{1}{2}$ lán	$\frac{1}{4}$ lán	Zahradníci s půdou	Zahradníci bez půdy		
II LV 1669	1	1+1 ¹⁹	3+2	14	23+9 pustých	18 +16 pustých		63+25
U 1720 před	1	1+1	3+2	14	32	23		77
U 1720 po	1	1	4	Podsedníci 70			hofeři	76
TK 1749	1		4	70			66	141
GK 1809	1		4	72			74	151

Jelikož nemůžeme informace urbáře z roku 1611 a rejstříku II. Lánové visitace z roku 1669 opřít o konfrontaci s katastrální mapou, která by nám přesně vymezila, kde se jednotlivé typy usedlostí nacházely, zůstanou naše další úvahy o vývoji osídlení lokality v období středověku a raného novověku na úrovni pracovní hypotézy. Zajisté budeme souhlasit se

7. Žeravice na mapě I. vojenského mapování z poloviny 18. století.

zjištěním předchozích badatelů, že dosavadní osídlení městečka bylo značně rozšířeno na počátku 16. století. Nově založená ulice se poprvé zmiňuje v listině z roku 1529,²⁰ kterou se upravuje držba ...*štěpnic a vinohradu za novou ulicí k hranicím ježovským*.... Její lokalizace je pro nás vcelku jasná,²¹ jedná se o zástavbu návěsní ulicovky, později označené jako *Dolní rynek* dnes *Městečko*, klesající po jižním svahu kopce dolů ke dnu údolí. Vyměřeno zde bylo okolo 30 relativně stejně velkých parcelních pásů,²² nasedajících téměř pravouhle na ústřední komunikaci. Na pravé straně ulice klesají zahrady do údolí žeravského potoka v *Močilkách*, na levé straně pak směřují k ježovským hranicím, tedy zcela ve shodě s tvrzením listiny. Posledních pět pak uzavírá prostor ulice na dolním konci a směřuje přímo na dno údolí. Nově založené usedlosti disponovaly na parcele svou vlastní půdou v rozsahu téměř půl hektaru, což nám dovoluje ztotožnit je se *zahradami s půdou*, které zmiňuje II. Lánová visitace a poznamenává u nich pole v rozsahu necelých 3 měřic.

Bez nově založené ulice se sídelní jádro zmenší na bezprostřední okolí *Horního rynku* a přilehlých ulic. Zde se ostatně nachází všechny důležitější stavby, včetně vrchnostenského sídla, dvoru a panského domu. Zde je také soustředěno pět největších selských statků, u nichž však s jedinou výjimkou zaznamenáváme značně pokročilé dělení, které dřívější lánové usedlosti zmenšilo na 1 ¾ lán, 1 půltřičtvrtě lán a 2 ½ lány. Dle našeho názoru se jedná o pozůstatky nejstarších poddanských usedlostí v lokalitě, s nimiž byly svázány jatky tj. právo porážky hovězího dobytka. Poprvé se zmiňují roku 1543²³ při příležitosti darování *panského domu*, za nějž vrchnost získala náhradou ...*jatky, totiž masné krámy i s platem, kterýž jim prve k vubci příslušel*.... Urbář z roku 1611 upřesňuje jejich počet na 5 a mimo platů se z každého z nich odvádí dva kameny loje. V souvislosti s počtem nejstarších lánových usedlostí není bez zajímavosti, že v Žerákovcích (Siracouicích), vesnici uvedené v soupisu vsí, v nichž má svůj majetek velkofarní kostel ve Spytihněvi,²⁴ je uvedeno vlastnictví 5 popluží. Domnívám se tedy, že skutečný počet usedlostí tvořící středověké osídlení vsi Žeravice nebude daleko od tohoto čísla.

Nárůst počtu usedlostí mohl zpočátku probíhat pouze dělením těchto starších jednotek. Teprve na konci 15. století, když byly obě části vesnice spojeny do jednoho celku, vznikla příhodná situace pro další růst. Tehdejší majitel panství Tas z Ojnic začal místní obyvatele nabádat a hlavně podporovat k zakládání vinohradů na gruntovní půdě, za což náhradou nabízel vrchnostenskou půdu ...*jestliže by roli dvorské jim k nadávání již nestačilo, teda z rolí horečických oddáváno beze všeho umenšení, aby se každému za jeho spravedlivé stalo...*²⁵ Urbár z roku 1611²⁶ v této souvislosti u pusté vsi Horeňčice uvádí. ...*Na té pusté vsi drží Žeravští louky pod plat a lesy dědičně...* následuje výčet 25 držitelů, kteří dohromady platí 6 R. Badatel Vlastimil Ondruš²⁷ v tomto seznamu spatřuje doklad počtu usedlostí v lokalitě na přelomu 15. a 16. století, kdy žeravští tyto louky a les získali.²⁸

Městečko Žeravice patřilo po několik století k nejrozsáhlejším a ekonomicky nejlépe situovaným lokalitám v podhůří Chřibů. Rozsáhlá produkce kvalitních vín dokázala zajistit slušné příjmy téměř stovce usedlostí seskupených v pestrém sociálním žebříčku. Vinařství dokázalo podpořit životaschopnost i velice malých usedlostí, vlastníci téměř nepatrné kousky půdy, proměněné na vinice. Sociální a ekonomickou odlišnost demonstrovali obyvatelé městečka nošením městského, v okolí zcela neobvyklého oděvu, který je prvně zmiňován již v polovině 18. století.

V první části naší práce jsme se pokusili odpovědět na otázku, kde jsou kořeny této prosperity, kdy se začíná formovat a kdo měl na jejím rozběhu největší podíl. S podivem zjišťujeme, že lokalita ve středověku patřila k sice starým, ale nepříliš velkým sídlům, jehož rozvoj brzdil fakt, že vesnice byla rozdělena mezi dva vlastníky. Oba zde měli svoje správní centra, rozsáhlé vinice a prostory k zpracování vína. Plocha panských pozemků výrazně převyšovala rozsah selské držby.

Rozhodný moment pro jeho nový rozmach nastal na konci 15. století po spojení obou částí vesnice v jeden celek. Nový majitel statku projevil nebyvalou snahu po rozšiřování stávajících a zakládání nových vinic, které postupně pohltily velkou část staré kulturní půdy. Současně došlo k zahuštění starého sídelního jádra o nové usedlosti a následně i lokaci Nové

8. Oltářní obraz sv. Floriana. V dolní části obrazu požár městečka v polovině 19. století. Uprostřed kostel Stětí sv. Jana Křtitele, vpravo od něj vrchnostenský Zámeček. Stavba vlevo s největší pravděpodobností bude schematicky načrtnutá radnice, která při tomto požáru vzala za své. Foto T. Hájek, 2003.

ulice, nacházející se na pastvisku pod dosavadním sídlem. Rozvoj vesnice byl navíc pojištěn řadou vrchnostenských výsad a nakonec i císařským povýšením na městečko s právem týdenního a výročního trhu.

Poznámky:

- 1 CDB I. 115. H o s á k, L.: *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha, Academia 2004, s. 371.
- 2 V úvahu by vzhledem k podobnosti jmen mohly připadat Žeraviny u Veselí nad Moravou, dříve nazývané Žeravinky. První zmínky o nich však pocházejí až z 15. století, kdy bylo doosidlováno dosud řídké zabydlené pravobřeží Moravy. Další lokalita podobného jména – Žeranovice – doložená na konci 13. století leží zcela mimo správní okruh spytihněvského hradu, až v okolí Holešova. Podobný případ jsou i Žeravice v okolí Přerova, patřící klášteru Hradisko u Olomouce. Viz H o s á k, *Historický místopis*, s. 415, 451, 651.
- 3 CDB III, 122, č. 103.
- 4 DZO I, 521.
- 5 DZO I, 594.
- 6 ZA Brno, fond G 371, sig. 79, opis Urbáře panství Buchlov z roku 1720. Listina Viléma z Vického z roku 1514, fol. 218.
- 7 Přítomnost stabilních zdrojů pramenné vody má pro zdejší krajinu, s výrazně vnitrozemským charakterem podnebí, prvořadou důležitost. Maximum srážek je situováno do jarních a podzimních měsíců, v létě dochází k jejich výraznému poklesu, znásobenému srážkovým stínem nedalekých Chřibů. Není tedy výjimkou, že v létě je znatelný nedostatek vody, drobnější potoky zcela vysychají a v některých místech se projevuje i citelný nedostatek studniční vody. Malá vydatnost, případně kolísání průtoku mohla značně znepříjemnit život obyvatel. V případě setrvalého nedostatku vody se dokonce mohlo jednat o jeden z důvodů zániku lokality – Horeňčice.
- 8 Někteří badatelé mylně umísťují zaniklou ves na temeno kopce do sousedství Hostějova, jiní zase do trati *Luby* v ježovském katastru (H u r t, R. a kol.: *Vlastivěda Moravská, Kyjovsko*. Brno 1970, s. 491). Nedostatek místa na jedné straně a historicky doložené spojení s Žeravicemi na druhé straně dovolují umístit zaniklou ves jedině na severní svah údolí naproti naší lokalitě. Sem ji směřují i popisy hranic s přítomností vodních toků a rybníků Horeňčického s mlýnem a Písečného, které by sotva kde jinde než na dně údolí mohly získat dostatek vody pro svoji existenci. Právě její úbytek zřejmě zapříčinil na konci 15. století nejprve zánik vesnice a v 18. století i rybníka s mlýnem. Do dnešní doby se v terénu vyjma mělké sníženiny nedochovalo nic, co by na její existenci výrazně upozorňovalo.
- 9 MZA Brno, fond G 371, sig. 79, opis Urbáře panství Buchlov z roku 1720, fol. 221, listina Jan Podstatský z Prusinovic z roku 1561. Značně komolivý slovosled sleduje ve skutečnosti jedinou snahu, dostatečně detailně popsat linii, rybník Písečný–horeňčický mlýn–mlýnská struha–rybník Horeňčický a jeho hráz, která byla hranicí s plůžinou zaniklých Horeňčic, která po zániku vesnice připadla vrchnosti.
- 10 DZO I, 521.
- 11 MZA Brno, fond G 371, opis urbáře panství Buchlov z roku 1611, č. 78, fol. 180.
- 12 MZA Brno, fond G 371, sig. 79, opis Urbáře panství Buchlov z roku 1720, fol. 5.
- 13 V souvislosti s umístěním tvrze uvažují někteří badatelé také o poloze *Hradištko* v blízkosti druhého z vrchnostenských dvorů (U n g e r, J.: *Hrady a tvrze na Moravě*. 1981, s. 327), což nepovažujeme za správné.
- 14 Úlohu panského dvora zřejmě převzal nově vybudovaný komplex na okraji rozsáhlých vrchnostenských pozemků *Na Hradištku*, který je poprvé zmiňován urbářem z roku 1720: *Dvůr Žeravský. Z cihel vytavený. Chová se v něm ovčích dobytka jalového 500, hovzího 20*. V trati *Na Hradištku* byl původně v polovině 16. století založen obrovský panský vinohrad, který však v 17. století zpustl a zanikl a na jeho místě vznikly pastviny, kde jedině bylo možné vypásat oněch zmiňovaných 500 ovcí.
- 15 DZO I, 594.

- 16 MZA Brno, fond G 371, sig. 79, opis urbáře panství Buchlov z roku 1720. List Jana Prokopa Podstatského z Prusínovic z roku 1543, fol. 219.
- 17 MZA Brno, fond D1, sig. 362, Lánový rejstřík městečka Žeravic.
- 18 Pozemková kniha, nově obnovená pravděpodobně v souvislosti s tímto zásahem, roku 1747, znamená změny ještě v čerstvé paměti. Více než 2/3 usedlostí, jimž byla nově přidělena půda, jsou poznamenány jako od vrchnosti nově odprodané. Koupil podsedek ... *se sedmi kopykami rolí na 10 měřic a jednu čtvrt výsevku i z humnem, po vymýcení sou od panský ruky za 35 Rr. prodány. Přičemž zápis je současně smlouvou o plnohodnotném využití této půdy včetně odkazů a svobodného prodeje. Nová půda se převáděla do dědičné držby a ve většině případů tak byla usedlost jako by znovu vysazena a od vrchnosti zakoupena.*
- 19 Přičteným číslem rozumíme usedlost označenou jako polovina daného stavu, tedy půltřicetlét lán nebo půltřicetlét lán. Tak jak je zachycuje seznam II. Lánové visitace i zápis v urbáři z roku 1720. „*Bylo tu od starodávna usedlých lánik 1, ¼ lánik 1, ½ tříčtvrtník 1, půllániků 3, 1 ½ čtvrtníků 2, čtvrtníků 14, podsedníků s rolí 32, podsedníků bez role 23. Činí všech 77 usedlých.*“
- 20 SOKA Hodonín, fond MNV Žeravice, Pamětní kniha městečka Žeravic, opis listiny Viléma z Víckova 1529 z roku, s. 12, 13.
- 21 H u r t, cit. d., s. 76. Zmínka o Ježovu přivedla badatele Vlastimila Ondruše k názoru, že nově vzniklá ulice je totožná s dnešní ulicí směřující od *Horního rynku* severozápadně mezi *Býkovou horou* a *Havalemi* k Ježovu. Tento předpoklad je však mylný. Zástavba podél této, ve své době podružné komunikace, se ještě dlouho poté skládala pouze z lisoven, z nichž v 18. století vznikala drobná hoferská hospodářství.
- 22 Jedinou výjimkou je půllánová usedlost (čp. 147), nacházející se v horní části ulice. Snad by se mohlo jednat o obdobu výsadní usedlosti, kterou při založení středověkých vesnic obdržel lokátor za úspěšně provedené vyměření a osídlení.
- 23 MZA Brno, fond G 371, sig. 79, opis urbáře panství Buchlov z roku 1720. List Jana Prokopa Podstatského z Prusínovic z roku 1543, fol. 220.
- 24 CDB I. 115. H o s á k, L.: *Historický místopis země Moravskoslezské*. Praha, Academia 2004, s. 371.
- 25 MZA Brno, fond G 371, sig. 79, opis urbáře panství Buchlov z roku 1720, č. 79. List Viléma z Víckova z roku 1514, fol. 216.
- 26 MZA Brno, fond G 371, opis urbáře panství Buchlov z roku 1611, č. 78.
- 27 H u r t, cit. d., s. 484.
- 28 Tato úvaha není neopodstatněná, počet sídelních jednotek je také vcelku odpovídající, jediným problémem je, že ne všechny majitele uvedené na seznamu je možné najít ve výčtu majitelů usedlostí v urbáři. Ty, které se nalézt podařilo, nacházíme chaoticky rozptýlené po celém urbáři, bez toho, že by jejich posloupnost vytvářela uzavřenější celek, jakoby se dalo vzhledem k přidělu v jednom časovém horizontu předpokládat.

Mgr. Martin Š i m š a (n. 1974) je vedoucím Útvaru hmotného kulturního dědictví v Národním ústavu lidové kultury ve Strážnici. Odborně se zaměřuje na výzkum dějin osídlení v prostoru jižní a východní Moravy.
